

ЖАРКО МИЛЕНКОВИЋ

АУТОПОЕТИЧКИ СТАВОВИ ИВАНА В. ЛАЛИЋА У ЕСЕЈИМА О ДРУГИМ ПЕСНИЦИМА

У есеју насловљеном „Пролегомена за једно читање поезије Јована Христића”, Иван В. Лалић ће изрећи једну реченицу која одражава аутопоетичку природу Христићевог бављења поезијом Стерије, Лазе Костића и Душана Матића:

Када песници пишу есеје о другим песницима, они најчешће пишу о онима које осећају као своје претке, или као своје сроднике.¹

Међутим, ова реченица се може посматрати и као својеврсни аутопоетички став самог Ивана В. Лалића, нарочито ако имамо у виду да је у свом ранијем есеју, „О поезији Силвија Страхимира Крањчевића”, изрекао сличан став о „сродницима по перу”:

Има песника са чијом поезијом живимо годинама и деценијама, у непрекидно обнављаном и продубљиваном контакту – од ране младости, па кроз читав живот. Када их једном откријемо и заволимо, осећамо потребу да им се враћамо и да сваким повратком, у ствари, наново проверавамо себе: свој сензибилитет, своју верност неким параметрима према којима смо, у извесном тренутку, одредили оно што смо препознали као своју зрелост.²

То Лалићево дубоко лично везивање за одређеног песника, тачније за његову поезију, не може а да не остави трага на само схватање природе поезије, али и на саму поезију коју пише. Лалић,

---

¹ Иван В. Лалић, *О поезији*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1997, 128.

² Исто, 45.

додуше, никада није скривао од јавности који су то песници утицали на његов развој и песничко сазревање. Сетимо се само како је, надахнуто и са пуно љубави, говорио о *Анџиологији новије српске лирике* Богдана Поповића као о својој основној школи, на којој се учио песништву, читајући песнике заступљене у њој (на првом месту Јована Дучића и Војислава Илића), као и осећању склада (хармоније), мере, система и тачног исказа. Читајући Поповићев предговор, другим речима, Лалић се приближавао свести о целовитости књижевног дела:

Да се разумемо: моја песничка основна школа била је *Анџиологија новије српске лирике* Богдана Поповића. То значи да сам пропевао у везаном стиху (махом у једанаестерцима и дванаестерцима). А када сам написао своју прву песму у такозваном слободном стиху (слободног стиха заправо нема, то је оксиморон), чију сам музику наслутио у мелодији стиха Војислава Илића, осећао сам се као да сам управо измислио тај „слободни стих”.³

Ако сам у једном ранијем есеју посвећеном поезији Бранка Миљковића изразио сумњу у могућност тумачења песама одређеног песника сопственим есејима,⁴ овде морам признати да је готово немогуће тумачити Лалићеву поезију ако пре тога нисмо прочитали његове есеје или аутопоетичке белешке. Дакле, како је исправно закључио Јован Делић: „Лалићева есејистика потврђује Лалићеву пјесму.”⁵

Читањем Лалићевих есеја⁶ о поезији Војислава Илића, Крањчевића, Милутина Бојића, Десанке Максимовић, Massuke, Десимира Благојевића, Младена Лесковца, Васка Попе, Христића, Јефимије, Волта Витмена, Пјера Жана Жува и Елиота, учавамо како ставови

³ Исто, 278–279.

⁴ „Тумачити песника, сопственим есејима не само да је заводљиво, већ је и опасно, јер оно што песник мисли о поезији, почесто није поезија коју пише...”, Жарко Миленковић, „Поетика празнине, О појединим стиховима *Ариљског анђела*”, *Моћ речи*, ур. Александар Б. Лаковић, Народна библиотека „Вук Стеф. Караџић”, Крагујевац 2014, 222.

⁵ Јован Делић, „Лалићев дијалог са савременом српском поезијом, ка експлицитној поетици Ивана В. Лалића”, *Посџсимболистичка џоеџика Ивана В. Лалића*, ур. Александар Јовановић, Институт за књижевност и уметност, Београд 2007, 28.

⁶ „О’ је својеврсна формула жанра, његов понуђени угао гледања који је увек помало искошен, па излаже тему као нешто споредно. Предмет есеја се не појављује у номинативу него у локативу, не посматра се из близине, као у научном делу, него са стране, служи као изговор за развијање мисли која се, пошто опише пун круг, враћа самој себи, аутору као тачки поласка и доласка. ’О’ даје читавом жанру једну необавезност и незавршеност...”, Михаил Епштејн, „На раскршћу слике и појма”, *Реч*, бр. 18, прев. Радмила Мечанин, Београд 1996, 65.

изречени у њима одговарају ставовима изреченим у интервјуима, а који су на крају четврте књиге Лалићевих *Дела* објављени као аутопоетички записи. Лалићево схватање функције и смисла критике и есејистике огледа се у трајном оспособљавању читаоца да се самостално позабави одређеним делом, односно са његовом целином: „Функција критичара” – каже Лалић – „јесте дакле да читаоца доведе до текста, до дела, и препусти га онда себи и ’бескрајној самоћи дела’ – а да га је претходно, у границама својих могућности и у складу са својом етиком, оспособио за дубљи, пунији, садржајнији контакт са делом”.⁷ Међутим, Лалићево бављење критиком и есејистиком има још једну карактеристику, а то је потреба за саморазумевањем. Зато су и најважнија Лалићева промишљања у есејима и критици везана за однос према традицији и баштини, Византији, „елиотовском синдрому”, песми као „поверењу у свет” и језику поезије, повезана са тежњом за самообјашњењем и саморазумевањем. Стога ћу се у наставку рада ближе позабавити њима.

*Однос према традицији и баштини
и „елиотовски синдром”*

Лалићев однос према традицији и баштини видљив је, пре свега, из самог осећања потребе да се пише о песницима „сродницима по перу”, јер: „Када се одвија у препознавању по сличности, емоција која се из тог рађа носи, ако не нежност према блиском и препознатљивом, а оно бар спокојство утехе. Тако и модерном човеку, који се определио да пише из своје уске историјске позиције, у пустоши коју оставља празно небо, преостаје једино то: да дозива гласове истих малих бића који су некада размишљали о готово истим стварима које сада њега обузимају.”⁸

Писати о традицији у песништву, немогуће је а да се не помене чувени енглески песник Томас Стернс Елиот, за кога Лалић у свом есеју посвећеном њему каже: „Он је свесно бирао традицију, спајао њене разнородне елементе у личну синтезу, не кријући – него, напротив износећи отворено – утицаје који су битни за формирање његове сопствене поезије”,⁹ наводећи даље да Елиот традицију није доживљавао као „механичко преношење или преузимање искуства”,¹⁰ већ је то много комплекснији систем којим старо утиче на ново:

⁷ И. В. Лалић, нав. дело, 18.

⁸ Горана Раичевић, *Есеји Милоша Црњанског*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад 2005, 21.

⁹ И. В. Лалић, нав. дело, 162.

¹⁰ Исто, 167.

Она на првом месту обухвата осећања историје за које, безмало, можемо рећи да је неопходно сваком оном ко би хтео да буде песник и после своје двадесет пете године; а то осећање историје укључује запажање не само онога што је прошло у прошлости, већ и што је садашње у прошлости; осећање историје присиљава човека да не пише прожет до сржи само својом генерацијом, већ са осећањем да читава европска литература почев од Хомера, и у оквиру ње читава литература његове сопствене земље, истовремено егзистирају и истовремено сачињавају један поредак. Такво осећање историје, што значи осећање за ванвременско као и за временско, или за ванвременско и временско узето заједно, јесте оно што једног писца чини традиционалним.¹¹

Пишући о поезији Милутина Бојића, Лалић ревалоризује његов допринос управо на односу према традицији:

Могућност и потреба тачнијег вредновања његовог напора јављају се тек у тренутку када Бојићеви најдубљи и најинтересантнији акценти почињу да се, преко лука година додирују са гласовима чија је зрелост нова и другачија, али који могу да у њима осете ону врсту сродности која подстиче органски раст традиције.¹²

„Органски раст традиције” у поезији нових модерниста осетио је Јован Христић, те ће Лалић о овом песнику написати:

Но како је традиција – за разлику од баштине – увек и ствар личног избора, путеви и резултати оваквог трагања разликују се, од једног до другог конкретног, индивидуалног случаја. Оно што им је заједничко покушао је Христић, мислим успешно, да изрази у следећој реченици: „Посао стварања те друге традиције био је подједнако далеко од приклањања патријархалној традицији, и од понављања нечег што је другде давно било речено, а можда већ и заборављено.”¹³

Однос према традицији и баштини је део сложеног песничког система песника Ивана В. Лалића, стога ће разматрање значења ова два термина имати значајно место у његовим аутопоетичким белешкама:

---

¹¹ Томас Стернс Елиот, „Традиција и индивидуални таленат”, прев. Милица Михајловић, *Теоријска мисао о књижевности*, прир. Петар Милосављевић, Светови, Нови Сад 1991, 470.

¹² И. В. Лалић, нав. дело, 59.

¹³ Исто, 127.

Баштина је оно што свако наслеђује самим тим што припада једној култури, једном народу, односно култури тога народа. Традиција је нешто што се бира, индивидуално. Песник, уметник, бира своју традицију. Човек не може да бира своје родитеље, али песник може да бира традицију. Није све што је моја баштина истовремено и моја традиција. Традиција је, могли бисмо да поставимо овакву дефиницију, активни део баштине. У том смислу могао бих да кажем да је мој песнички буквар, почетак моје традиције – *Анџиологија новије српске лирике* Богдана Поповића. Књига мог дечаштва, из које сам научио све суштински битне ствари као песник. Да бих можда касније постао свестан чињенице да сам у тој баштини из те антологије, као своју традицију, чини ми се, очевидно, изабрао два песника – Војислава Илића и Јована Дучића.¹⁴

Варирајући танане нијансе значења ових појмова, Лалић нам је показао да се из наслеђа може изабрати традиција, само је битно да је баштина богата и јака, а помињање управо Поповићеве *Анџиологије* у овом контексту указује да то није нимало случајно, већ да ту постоје два разлога: први је да је баштина богата и јака да би се из ње могло бирати оно што ће песник изабрати за своју традицију, а други је разлог био управо да се укаже поштовање тој баштини и самом Богдану Поповићу састављачу ове „збирке цвећа новије српске лирике”,¹⁵ а будући да модеран песник из ње може да одреди и своју традицију, то је онда двострука похвала. Ако овоме придодемо још и то да многи савременици Богдана Поповића нису баш благонаклоно гледали ни на његов критички рад, нити на његову *Анџиологију*, па ни на саму његову личност, онда се тек увиђају праве размере односа Ивана В. Лалића према овом „првом критичару велике епохе модернизма”¹⁶, али и према самој традицији.

Лалићеви аутопоетички искази битно доприносе разумевању односа који је гајио према песницима које је волео. Тако ћемо у његовим изјавама више пута прочитати имена оних које је свесно изабрао за своју традицију. Говорећи о провинцијалности духа који одбија да се сећа, који не гаји поштовање према националном, Лалић ће рећи: „Провинцијалан је дух који одбија да се сећа, који се одриче својих координата заданих у језику – у традицији, историји, судбини, духовном простору тог језика. (Ко не повуче поуке из Лазе Костића или Војислава Илића, узалуд ће их тражити код

¹⁴ Исто, 286–287.

¹⁵ Богдан Поповић, „Предговор”, *Анџиологија новије српске лирике*, Сабрана дела Богдана Поповића, књ. 5, прир. Предраг Палавестра, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2000, 1.

¹⁶ П. Палавестра, „Богдан Поповић у историји српске књижевности”, исто, 469.

Малармеа или Рилкеа)¹⁷. Јер се осећање за поезију, која је најнационалнија од свих уметности, не може развити без осећања према сопственом језику, а сваки онај песник који не признаје свој језик не може ни бити добар песник,¹⁸ зато што је осећање према језику и према народу коме припада један од основних предуслова да се песник развија и шири ван свог језика и свог народа: „Реч је о тлу где песник мора да има своје корење – ако не жели да се помири са судбином биљке у саксији.”¹⁹ И управо је у том односу према националном, тј. из поштовања националног, омогућено прихватање и разумевање другог: „Да нисам, као дечак” – рећи ће Лалић – „страсно читао *Анџолоџију* Богдана Поповића, не бих зацело могао касније да препевавам Хелдерлина”.²⁰ А у прихватању и разумевању националног отварају се врата у интернационално:

Иначе, улаз у светску поезију нашли смо давно, пре много векова. Заборавило се. Нашао га је касније, рецимо, и Лаза Костић. Данас су врата отворена. Проблем се јавља само када нам није јасно како се тамо улази.²¹

У другом делу есеја о поезији Јована Христића, Лалић ће у испитивању веза Христићеве есејистике и поезије употребити термин „елиотовски синдром”, који се односи на традицију, али и на начин како та традиција налази конкретну примену у поезији, а она се огледа у „цитатности”:

Реч је о песниковој употреби и елаборацији елемената и фрагмената преузетих из лектире; поступку више него легитимном (уз претпоставку да је примењен креативно) у модерној поезији (а да се о постмодерној, па било шта та реч значи, и не говори...). „Он пише као да стоји пред лицем целе европске традиције и дозива њене главне фигуре” пише Ђорђевић Вуковић.²²

Често је истицано како је Лалић песник традиционалиста – „песник културе и дијалога”²³, а то значи да, како је то једном

¹⁷ И. В. Лалић, нав. дело, 268.

¹⁸ Том темом ће се Лалић посебно позабавити пишући приказ књиге *Златне бубе* Монија де Булија, оценивши да Мони де Були у српској књижевности није „једина жртва неспоразума са поезијом, језиком и респективним традицијама”, исто, 194.

¹⁹ Исто, 268.

²⁰ Исто, 276.

²¹ Исто, 269.

²² Исто, 133.

²³ Видети: Александар Јовановић, „Иван В. Лалић или висока мера песничке уметности”, *Време, вајре, вријови*, Дела Ивана В. Лалића, књ. I, прир.

написао Данило Киш, пише са својом културом, а што даље значи да у своје дело уноси дела других аутора, позивајући се на њих или водећи дијалог са њима, а Лалићу се није допадао израз интертекстуалност тј. цитатност, нити је сматрао да је то основна одлика његовог песништва. Упоредивши песму са тонским записом, који задржава нешто од акустике простора у коме је настао, објаснио је на који начин функционише традиција (да избегнемо термин цитатност) у његовом песништву:

Замислите да је песма један осетљив тонски запис; у њему ћете разабрати и пратеће, разнородне звуке и шуме, неодојиве од акустике простора где је запис настао. То је та цитатност, ако одређену културу или традицију схватимо као простор снимка тонског записа. Е сад – Пиндар је могао да цитира мит, а Хелдерлин, на пример, могао је да цитира Пиндара, Рилке Хелдерлина... наставите овај низ како вам драго, или започните нови. Хоћу и да кажем да се мења и простор и акустика, али се суштина природе записа не мења. У том смислу је и немогуће укинути тај непосредан однос према свету, што га спомињете; немогуће зато што су песме искуства и што се обликују од речи.²⁴

Византија

У трагању за традицијом, Лалић је стигао и до Византије, мере свог бављења поезијом и културом:

Византија није тек једна тема Лалићевој поезији; у њој се као у некој врсти жиже, преламају све битне смисаоне линије, почев од односа према традицији од питања о могућностима и сврси певања. Још више, однос песничког субјекта према Византији није само однос према наведеним темама или самој поезији, него уједно и однос према сопственом бићу и најдубљим захтевима какви се себи и у себи постављају. Византија је за Лалића мера која се не може превиђати.²⁵

Пишући о Милутину Бојићу, Лалић не може а да се не позове на Византију, истичући да је на Бојићеву везу са Византијом

Александар Јовановић, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1997, 9–83; Александар Јовановић, „Поезија и култура, три песничке фазе Ивана В. Лалића”, *Књижевна историја*, бр. 40, Београд 2008, 545–559; Јован Делић, *Иван В. Лалић и њемачка лирика*, Српска књижевна задруга – Институт за књижевност и уметност – Филозофски факултет у Источном Сарајеву, Београд – Источно Сарајево 2011, 13–34.

²⁴ И. В. Лалић, нав. дело, 277.

²⁵ А. Јовановић, „Иван В. Лалић или висока мера песничке уметности”, 26.

указао Станислав Винавер, као на неку врсту жеље за успостављањем континуитета, а чему су тежили многи српски песници, међу њима највише, чини се, Милорад Павић и сам Иван В. Лалић,²⁶ а затим износи сопствени став о томе како види Византију у Бојићевом песништву: „Та тражена Византија за Божића је зацело била само један вид духовног завичаја који је хтео да напипа прстима своје песме; духовног завичаја из којег ће јасније да сагледа обресе наслућене драме човека у космосу, да би је тумачио кроз конкретно искуство историје”.²⁷ Византија има за наше песнике значај духовне колевке – додуше, у Божићевој поезији она се огледа пре свега у посезању за славном прошлошћу, док код Лалића Византија има улогу порекла:

Лалић се доследно клони оног, код Божића релативно честог, декоративног посезања за бившим златним сјајем византијских слика, које не укључује њихову ревитализацију под условима новог времена. Византија је за Лалића симбол порекла, а не културно-историјска илустрација; али то са друге стране значи да њени облици и даље могу да живе у новим измењеним епохалним околностима.²⁸

Овакав став Саше Радојчића потврђује и сам Лалић, који каже:

Постоје наике две Византије, које су за моје песничко искуство подједнако битне. Постоји она историјска, која је од непроцењивог значаја за духовну и интелектуалну културу мога народа. Постоји и она митска („Сви ми имамо своју Византију, из које смо избачени, којој припадамо” каже Чарлс Симић); Византија је и једна метафора за свест о пореклу, свест о извесном насушном континуитету. Покушао сам да у низу својих песама те две Византије ставим у дијалог; тачније, да их сјединим у једном скривеном дијалогу између историјског и митског. Тај дијалог се одвија посредством слика, посредством метафора. (А треба ли посебно нагласити: све то из перспективе актуелног тренутка, једног заданог времена и простора.)²⁹

²⁶ „Византија није велики преломни тренутак историје, већ симбол занемарених духовних и интелектуалних спона и континуитета што су се губили и кидали кроз историју, али с којима смо у блиском сродству и нераскидивим културним и историјским везама” (Предраг Палавестра, *Послератна српска књижевност 1945–1970*, Београд 1972, 163).

²⁷ И. В. Лалић, нав. дело, 69.

²⁸ Саша Радојчић, „Т. С. Елиот и српски неосимболизам”, *Српски језик, књижевност и култура у процесу евроинтеграција*, ур. Милош Ковачевић и Драган Бошковић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац 2014, 186.

²⁹ И. В. Лалић, нав. дело, 282.

„Конкретно историјско искуство” и време у коме песник живи и ствара од пресудног су утицаја за схватање и прихватање неког конкретног поетичког модела. „У систему историје као димензије простор-народ-време, људско искуство у времену постаје надређено елементу простора; историја се сажима у смисао једног континуитета у сећању, једног препознавања људске судбине у великим мерама времена.”³⁰ Што је време оскудније, то је поезија боља, „а песник не може изван свог времена – ако је песник”.³¹

Језик поезије и њена као „поверење у свеи”

У есеју „О поезији Десимира Благојевића”, Иван В. Лалић говори о поезији својеврсног „поверења у језик”:

У поезији Десимира Благојевића обнавља се и потврђује једна исконска песничка могућност – поверење у језик; креација не помоћу језика, него у језику самом, у једном готово неограниченом поверењу у смисао и смер покрета језичке масе, под импулсом који значи почетак песме. (...) Нема могућности коначне синтезе у једном напору да се све докучи у самом језику; а исказ који се гради у таквом напору могао би се заокружити, наврхунити тек када се заокруже и окончају могућности језика.³²

Осећање језика као живе материје, помоћу којег се тежи истинитијем изражавању себе, Лалић ће у више наврата потврдити у својим аутопоетичким исказима, али и својом поезијом, наравно и овде се позивајући на своју традицију: „Моја опсесија је да што истинитије изразим себе, у свој пуноћи импулса који захтева песму. А којима хоће да се уобличи у глас, у речи.”³³ „Имао сам срећу да сам од самих почетака осећао одређену одговорност (да не кажем страхопоштовање) према језику, као живој материји. А та материја се може једнако успешно организовати и у традиционалне форме и у оне наизглед (само наизглед) мање спутане унутрашњом дисциплином.”³⁴ „Језик моје поезије обликован је, дубински, на искуству поезије Војислава Илића и Јована Дучића...”³⁵ То живо пулсирање језика, то бескрајно поверење у језик, Лалић је дубоко осећао и свесно неговао. Да није било тако он сигурно не би могао да испева

³⁰ Исто, 72.

³¹ Исто, 257.

³² Исто, 92.

³³ Исто, 266.

³⁴ Исто, 279.

³⁵ Исто, 276.

своја најзначајнија дела: циклус *О делима љубави или Византија*, збирке: *Писмо и Четири канона*. Принцип „страсне мере” пресуђујући је, да се то огромно пулсирање језика и поверење у језик не отргне контроли.

Наравно, да није било поверења у свет, не би настале ни ове велике збирке српског песништва. А „поверење у свет” родило је „поверење у песму”, а оба су рођена из Лалићевог светоназора који се у основи своди на то да свету каже „да”, а рећи свету да, значи рећи и песни „да” упркос свим недаћама:

Рећи Богу и свијету – да у тренуцима највећег бола и губитка, и остати при томе да у свим бесаним ноћима, склопити уговор са Богом, а не са ђаволом, са замолбом за седам година у којима ће се пјесмом сублимирати бол и трагедија, јесте храброст која захтијева велику психичку и духовну снагу, повјећење у ријеч и у умјетност, у смисао постојања и писања, па и трагедије.³⁶

Пишући о поезији Тодора Манојловића, Лалић наглашава да су: „У савременој поезији, као савременом осећању света, изразити акценти извлаче се много лакше када се свету каже не; када се пева побуна, непристајање, разломљена визија, дисхармонија. Манојловић је, најискреније, од почетка кренуо супротним путем.”³⁷ Одбацујући нихилистички комформизам, Лалић је својој песни обезбедио „простор наде”.³⁸ „Песма је истински пут” гласи један стих из *Четири канона*, а песма је још и „похвала чуду заданог нам света”³⁹ који треба да волимо и онда када нам није нарочито наклоњен, те тада пронаћи нешто у њему што ће нам бити олакшање, а олакшање и поверење рађају се из љубави. А љубав је, како пише у есеју „О поезији Десанке Максимовић”, „једна од најосновнијих, најдубљих, и у исти мах потенцијално најмногозначнијих емоција; љубав је – како то потврђује ова поезија – водич у свет, учитељ духа”.⁴⁰ Због тога, Лалић није ни могао да пише о песницима који су имали другачије погледе на свет, већ само о оним изабраним и ретким „сродницима по перу”, али и по мишљењу, ставовима, јер „једно песничко дело ипак је неодељиво од биографије свога аутора; чак и онда када се биографија и дело

³⁶ Јован Делић, „Лалићев дијалог са савременом српском поезијом. Ка експлицитној поетици Ивана В. Лалића”, *Постсимболистичка поезија Ивана В. Лалића*, ур. Александар Јовановић, Институт за књижевност и уметност, Београд 2007, 28.

³⁷ И. В. Лалић, нав. дело, 198.

³⁸ Исто, 271.

³⁹ Исто, 281.

⁴⁰ Исто, 81.

усклађују само у небитном,⁴¹ како вели у есеју о Волту Витмену. Слављење света, учи нас Лалић, јесте слављење Бога, његовог творца, и слављење песме, истинског пута и утехе од „историје као људске судбине”.⁴² Песма тако преузима функцију молитве, а „молитва представља најспиритуализованији облик жртве”.⁴³ Ако је тако, онда је Лалић успео да на жртвеник Богу и свету принесе највећу жртву.

Уместо закључка

У есеју „Модерни есеј”, Вирцинија Вулф пише: „Есеј мора да нас закрили и да навуче завесу преко света.”⁴⁴ Лалић то постиже својим есејима. Навлачи на нас, његове читаоце, завесу од речи и води нас у просторе књижевности његових „сродника по перу”. А Лалићев „сродник” Јован Христић свој есеј „Судбина есеја” завршава поетично: „Наш живот је тражење *логоса*, и *логоса* се морамо држати ако нам је стало да преживимо; изван њега постоје само ноћ и хаос. На почетку наше цивилизације стоји Сократ, и ми се – ако још можемо – морамо окупити на Гозби, највишем обреду речи и интелигенције”.⁴⁵

---

⁴¹ Исто, 145.

⁴² Исто, 63.

⁴³ Исто, 136.

⁴⁴ Вирцинија Вулф, „Модерни есеј”, *Есеји*, прев. Милица Михајловић, Нолит, Београд 1956, 132.

⁴⁵ Јован Христић, „Судбина есеја”, *Облици модерне књижевности*, Нолит, Београд 1968, 166.